

SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Сергій Кардаш*Національний університет «Острозька академія», Україна***ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ
ТА СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА
В ПОСТРЕВОЛЮЦІЙНІЙ УКРАЇНІ:
У ПОШУКАХ ЗАЛЕЖНОСТІ****Serhii Kardash,***National University of Ostroh Academy, Ukraine***POLITICAL MODERNIZATION
AND SOCIAL STRUCTURE OF SOCIETY
IN POST-REVOLUTIONARY UKRAINE:
IN SEARCH OF DEPENDENCE**

This article draws attention to the interdependence of two complex phenomena: modernization and socio-professional structure of the population. Using modernization theory by R. Inglehart and K. Welzel, the author substantiates the influence of socio-economic factors (peculiarities of the social structure of society) on the processes of democratization in Ukraine. In this research the social structure is investigated through the prism of the occupational structure of society, which refers to the general occupational (qualificational) differentiation. In substantiating the need for such studies, the author seeks to answer some of the important questions: is successful modernization possible in Ukraine, based on the existing qualitative and quantitative characteristics of the occupational structure? What kind of political and socio-economic consequences can the transformation of social groups that form an occupational structure have?

Keywords: socio-professional structure, modernization, qualified / non-qualified workers, physical / non-physical labour.

На початку відновлення незалежності Україна мала всі шанси відбутися як успішна держава. За оцінками тогочасних експертів у 1991 р. Україна займала 21-е місце за розміром ВВП на душу населення у світі, і з часом могла закріпитися у якості важливого регіонального геополітичного гравця. Але в порівнянні з багатьма іншими державами, що мали приблизно однакові стартові умови (особливо країни Центральної та Східної Європи, окрім колишніх радянських республіки) вибудувана в Україні політична та економічна система виявилася неефективною та практично не реформованою. Відповідей на питання, чому Україна так відстала у своєму розвитку є достатньо багато, і ми не ставимо перед собою мету їх перелічити. Важливіше оцінити перспективи якісного модернізаційного стрибка, який здатен повернути Україну до числа провідних світових держав. Здійснюючи модернізацію необхідно враховувати політичні, соціально-економічні, культурні особливості країни. У цій роботі зосередимо основну увагу на соціально-економічних передумовах успішної політичної модернізації – соціально-професійній структурі населення та основних соціальних групах, які її формують.

Питання потенційної ролі і значення професійної структури в процесі успішної модернізації знаходиться поки що, на узбіччі наукових інтересів в Україні.

В українській науці (переважно соціології) проблематиці соціально-професійної структури присвячено роботи Н. Коваліско, М. Кона, О. Куценко, С. Оксамитної, О. Симончук, А. Патракової та ін. Зокрема, для цього дослідження важливими виглядають статистико-

соціологічні методи, за допомогою яких вивчається розподіл населення України на різні професійні групи О. Симончук¹.

На важливості вивчення стартової ситуації та модернізаційного потенціалу суспільства при врахуванні характеру політичної модернізації та владної моделі наголошує Г. Зеленько².

На Заході (Е.Дюркгейм, Е. Девіс, Т. Парсонс, П. Сорокін, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Гоулднер, Р. Міллс, Н. Аберкромбі, Дж. Голдторп, М. Севедж та ін.), а також і в Росії (О. Шкаратан, Г. Ястребов, В. Анікін, Т. Александрова та ін.), питанням вивчення соціальної структури присвячено значно більше уваги. Зокрема, можливості та обмеження модернізаційного розвитку Росії з точки зору різних характеристик професійної структури досліджує В. Анікін³. Статистичний аналіз професійної структури російського суспільства використовували О. Шкаратан, Г. Ястребов⁴. Обґрунтуванням впливу соціально-економічних умов на характер функціонування політичної системи займалися С. Хантінгтон⁵, Р. Інглхарт та К. Вельцель⁶, Д. Белл⁷, Р. Флорида⁸ та ін.

В активній дискусії, що відбувається з особливою інтенсивністю останніми роками, наше дослідницьке питання розглядається трішки ширше – чому одні країни успішні, а інші – ні? Світова академічна спільнота у пошуках відповідей на це важливе питання розділилася. Одні дослідники наголошують, що успішні (багаті) країни мають ефективні та підконтрольні народу політичні еліти та політичні інститути. Натомість у бідних країнах еліти захопили (монополізували) владу, створивши систему розподілу ренти, з якої і живиться діюча політична еліта. Зокрема, Д. Норт з колегами успіх країни пов'язують із типом суспільного ладу: суспільства обмеженого доступу притаманні бідним країнам та відкритого доступу – відповідно багатим⁹; Д. Аджемоглу та Д. А. Робінсон в наявності та впливовості інклюзивних та екстрактивних інститутів¹⁰. Інша група дослідників наголошують на першочерговій важливості соціально-економічних чинників успіху країни – Е. Райнерт¹¹, Р. Інглхарт та К. Вельцель, С. Хантінгтон розглядають інновації, модернізацію, поступову відмову від аграрного статусу країни як основні джерела багатства та поступової демократизації.

Що собою передбачає успішна модернізація?

С. Хантінгтон розглядає модернізацію як багатоаспектний процес, який пов'язаний зі змінами в усіх сферах людської життєдіяльності. Серед різних аспектів модернізації автор виділяє дві групи, які мають найбільше політичне значення. По-перше, соціальна модернізація – зміна установок, цінностей, очікувань людей: від тих, які притаманні традиційному світу до тих, які характерні сучасному.

По-друге, економічна модернізація, яка зумовлює собою ріст загальної економічної активності та продуктивності суспільства. Критеріями, за допомогою яких можна прослідкувати процеси

¹ Симончук, О. (2009). Професійна структура сучасної України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 62-99.

² Зеленько, Г. (2003). «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. Київ: Критика.

³ Анікін, В.А. (2011). Модернизационный потенциал профессиональной структуры занятого населения

России. *Общество и экономика*, 11-12. <http://www.isras.ru/index.php?page_id=1330&id=2311¶m=http://www.isras.ru/files/File/publ/Anikin_Modern_potenzial.pdf> (2017, грудень, 16); Анікін, В.А. (2013).

Профессиональная структура населения и тип экономического развития страны. *Terra Economicus*, 11, 2, 41-68;

Анікін, В.А. (2009). Тенденции изменения социально-профессиональной структуры России в 1994-2006 гг.

(по материалам RLMS). *Мир России: Социология, этнология*, 18, 3, 114-131.

⁴ Шкаратан, О.И., Ястребов, Г.А. (2007). Социально-профессиональная структура населения России.

Теоретические предпосылки, методы и некоторые результаты повторных опросов 1994, 2002, 2006 гг.

Мир России, XVI, 3, 3-52.

⁵ Хантінгтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция.

⁶ Інглхарт, Р., Вельцель, К. (2011). *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*. Москва: Новое издательство.

⁷ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Academia.

⁸ Флорида, Р. (2007). *Креативный класс: люди, которые меняют будущее*. Москва: Изд. дом «Классика-XXI».

⁹ Норт, Д., Уоллис, Д., Вайнгайт, Б. (2011). *Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества*. Москва: Изд. Института Гайдара.

¹⁰ Аджемоглу, Д., Робинсон, Д.А. (2015). *Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты*. Москва: АСТ.

¹¹ Райнерт, Э.С. (2011). *Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными*. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики.

ефективної економічної модернізації є валовий національний продукт на душу населення, рівень індустріалізації та індивідуального благополуччя¹.

В переглянутій версії теорії модернізації Р. Інглхарт та К. Вельцель також розглядають соціально-економічні чинники як основу масштабних змін в політичній сфері. Обґрунтовуючи вплив економічного розвитку країни на формування потужного середнього класу та в подальшому демократії, автори використовують західно-капіталістичну модель модернізації, яку успішно реалізували т.зв. «азійські тигри» (Рис 1).

Рис.1. Західно-капіталістична версія модернізації²

Як бачимо, в цій моделі професійній структурі відводиться одна із основних ролей у можливому підсумковому успіху країни. Додамо також, що Р. Інглхарт та К. Вельцель, доповнюючи свою «культурну карту світу» формулюють декілька важливих спостережень. По-перше, при збільшенні долі трудових ресурсів, зайнятих в секторі послуг і скорочення робочої сили зайнятої в промисловості, ціннісна система населення зазнає трансформації від цінностей виживання до цінностей самовираження³. Такий ціннісний злам – ще один важливий крок до формування стабільної (консенсусної) демократії. По-друге, визначаючи кореляцію між рівнем ВВП та характером трудових ресурсів, дослідники приходять до висновку, що в суспільствах, де висока частка трудових ресурсів зайнята у сільському господарстві, такі країни розташовані у нижній частині карти (низький рівень ВВП на душу населення, переважають традиційні цінності та цінності виживання). Суспільства з високою часткою зайнятих в промисловому секторі – у верхній лівій частині карти (низький рівень ВВП, переважають секулярно-раціональні та цінності виживання). І нарешті, суспільства у яких переважають зайняті у сферах надання послуг – у правій стороні карти (середній та високий рівень ВВП, переважають секулярно-раціональні та цінності самовираження).

В контексті вищезазначеного виникає важливе наукове і практично орієнтоване питання: а навіщо взагалі потрібна модернізація? Що вона дає особі, суспільству, політичній еліті? Тут варто розрізняти дві можливі проблеми: сам процес модернізації та її результат. Ті країни, які успішно пройшли модернізацію і демонструють високий рівень як соціальної мобілізації, так і економічного розвитку характеризуються більшою стабільністю і консенсусом у розв'язанні політичних проблем. Коли ж ми говоримо про сам процес модернізації, якраз у ньому (мається на увазі сам перебіг модернізації) приховані найбільші соціальні, економічні та політичні проблеми, що можуть виникнути у державі. Фактично, як вважає С. Хантингтон модернізованість означає стабільність, а процес модернізації – нестабільність⁴. Проте, в будь якому випадку модернізація може бути

¹ Хантингтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция, 50-51.

² Инглхарт, Р., Вельцель, К. (2011). *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*. Москва: Новое издательство, 35.

³ Инглхарт, Р., Вельцель, К. (2011). *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*. Москва: Новое издательство, 95.

⁴ Хантингтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция, 57-59.

приваблива як для суспільства загалом (краща якість життя, освіта, здоров'я тощо), так і для політичних еліт.

Модернізаційний потенціал професійної структури населення: деякі теоретичні аспекти.

У першій частині роботи, ми з'ясували, що успішна модернізація була можлива лише у тих країнах, які чітко розуміли на якому етапі економічного розвитку перебуває їх країна. Одним з основних показників, що впливають на успішність модернізації варто розглядати специфіку трудового потенціалу населення, що склалася в тій чи іншій країні у конкретний момент часу. Багато в чому цей потенціал, як вважає В. А. Анікін, задається професійною структурою¹. Під терміном професійна структура, як правило, розуміють сукупний розподіл у суспільстві професій/занять².

Особлива увага науковців до проблематики місця професійної структури у процесах соціально-економічних трансформацій зосередилася після «виходу в світ» у 1973 році праці Д. Белла «Прихід постіндустріального суспільства»³. Дослідники починають звертати свою увагу на зростаючу роль кваліфікації робочої сили у визначенні соціального та політичного розвитку країн.

Д. Белл, здійснюючи аналіз розвитку економіки і характеру соціальних відносин у розвинених країнах світу, дійшов висновку, що майбутнє західних суспільств (його теорія будується в основному на соціально-економічних процесах в США) вже не може бути пояснений пізньоіндустріальною моделлю розвитку. Задля пояснення процесів виокремлення професій, які передбачали надання широкого спектру інтелектуальних послуг, вчений запропонував використовувати поняття «постіндустріальне суспільство». Основним ресурсом представників таких професій стають конкурентоспроможні знання і сформована на їх основі компетенція⁴. Як зауважує В.А. Анікін, у постіндустріальному суспільстві «ключовими детермінантами соціально-економічного розвитку виступають вже не стільки самі виробничі відносини, скільки місце в системі суспільного розподілу праці, поєднане насамперед з професіями, представленими вченими, інженерами та працівниками культури, мистецтва»⁵.

Професійна структура постіндустріального суспільства трансформується в бік швидкого збільшення професіоналів і технічного персоналу. Предметом купівлі-продажу на ринку праці починає виступати інформація, ідеї, знання, навички, талант, які починають відіграти провідну роль в ланцюжку формування доданої вартості і стають основним фактором зростання добробуту і особистого успіху. З'являється концепція «креативного класу», представників якого вважають запорукою розвитку не лише цілої країни, а й конкретних адміністративних одиниць (міста, району і т.д.). Успішність тієї чи іншої країни пояснюється рівнем комфортності умов для функціонування і розвитку креативного класу, до якого відносять фахівців, які продукують економічні цінності в процесі творчої діяльності (представники науки і технологій, мистецтва, ЗМІ та культури, а також інтелектуальні працівники).

Постулюється залежність між чисельністю креативного класу і розвиненістю країни (міста) в сфері високих технологій, культурного рівня, темпами економічного зростання. Важливим для комфортного життя креативного класу є також наявність міської інфраструктури (затишні ресторани, кафе, місця дозвілля, парки, музеї і культурні центри)⁶.

Як результат, масштабне поширення у суспільстві представників згаданих професій зумовлює зміну моделі економічного розвитку, в якій інноваційна складова займає основну нішу.

Крім того, дослідниками з середини 70-х років 20 ст., особливо в США, спростерігається суттєве розмежування доходів кваліфікованих і некваліфікованих працівників. Даний факт виступає підтвердженням погляду, згідно з яким, вирішальним фактором у розподілі суспільного продукту і,

¹ Анікін, В.А. (2013). Профессиональная структура населения и тип экономического развития страны. *Terra Economicus*, 11, 2, 42.

² Симончук, О. (2009). Професійна структура сучасної України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 64.

³ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Academia.

⁴ Белл, Д. (2004). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Academia.

⁵ Анікін, В.А. (2013). Профессиональная структура населения и тип экономического развития страны. *Terra Economicus*, 11, 2, 43.

⁶ Флорида, Р. (2007). *Креативный класс: люди, которые меняют будущее*. Москва: Изд. дом «Классика-XXI».

відповідно, визначення структурних особливостей трудового потенціалу населення, є професійний статус зайнятості, пов'язаний з характеристиками праці¹.

Отже, можемо констатувати, що існує чітка залежність між соціально-професійною структурою населення і економічним та політичним розвитком країни. Та й взагалі, спроба співвіднести стадії економічного розвитку провідних західноєвропейських держав із формуванням соціальної структури може мати значний евристичний потенціал. Особливо для держав, які проголошують основою своєї національної стратегії та безпеки – модернізаційний перехід.

Якщо узагальнити експертні думки, модернізація забезпечує поступовий перехід від кожного конкретного типу суспільства (наприклад від ранньоіндустріального) до наступного якіснішого типу (в нашому прикладі – до індустріального). Такий перехід супроводжується та одночасно зумовлюється якісними змінами соціально-професійної структури суспільства. В загальному, процес таких змін має чітке спрямування: від переважання працівників фізичної праці в доіндустріальному, ранньоіндустріальному чи індустріальному суспільствах до переважання зайнятих розумовою працею в постіндустріальному суспільстві. Означені зміни характеризуються ще однією важливою ознакою: більш високий рівень матеріального благополуччя починають забезпечувати професії розумової, а не фізичної праці.

На сьогоднішній день, професійна структура розвинених країн має вигляд постіндустріальної, у якій основну частину зайнятих займають працівники кваліфікованої, а якщо брати ширше – нефізичної праці. А найбільш завершеною для наслідування і вивчення варто вважати професійну структуру США, у якій співвідношення зайнятих фізичною-нефізичною працею становить 79% на 21% (Табл. 1).

Таблиця 1

Професійна структура США у 2016 р.²

Професійні групи	млн.	%
	151,44	100
Менеджери, бізнесмени і фінансисти	24,94	16,5
Професіонали і споріднені професії	34,50	22,8
Офісні працівники і адміністративний апарат	17,69	11,7
Зайняті у сфері торгівлі і споріднених професіях	15,85	10,5
Працівники сфери обслуговування	26,81	17,7
Разом: зайняті нефізичною працею	121,79	79,2
Працівники сфери рибальства, лісового і сільського господарств	1,10	0,7
Працівники будівельних і видобувних сфер	7,93	5,2
Зайняті у сфері монтажу, технічного обслуговування і ремонту	4,88	3,2
Зайняті виробництвом і, транспортуванням	17,74	11,7
Разом: зайняті фізичною працею	29,65	20,8

Отже, для того, щоб встановити залежність між модернізацією та соціально-професійною структурою необхідно виявити, які професійні групи переважають у соціальній структурі українського суспільства: кваліфіковані-некваліфіковані працівники і працівники фізичної/нефізичної праці. У цьому дослідженні ми будемо виходити із твердження, що для успішної модернізації потрібно, щоб переважала частка кваліфікованих працівників і працівників нефізичної праці (як одна із характеристик постіндустріального суспільства). Це виглядає важливим у контексті того, що такі професійні групи повинні володіти кращим рівнем освіти, грамотності, мати кращий доступ до засобів соціальної комунікації, можливості соціальної інтеграції у діяльності різноманітних громадських об'єднань – в кінцевому підсумку все це стає підґрунтям для росту

¹ Аникин, В.А. (2013). Профессиональная структура населения и тип экономического развития страны. *Terra Economicus*, 11, 2, 45.

² Labor Force Statistics from the Current Population Survey in USA. Employed persons by occupation, sex, and age. *United States department of labor*. <<https://www.bls.gov/cps/cpsaat09.pdf>> (2017, листопад, 02).

очікувань на зміни політичної системи. Якщо ці очікування не задовольняються політичною елітою, варто очікувати політичної активізації індивідів і соціальних груп.

Чи дійсно Україна потребує модернізації?

У 2011 році у щорічному посланні до Верховної Ради України тодішній Президент України підкреслював необхідність всеохопної модернізації України: «Час становлення нашої молоді держави збігся з процесами глобальної трансформації, що радикально вплинули на життя всієї світової спільноти. У цих умовах зволікання з назрілими модернізаційними змінами, кризові політичні процеси та глибоке соціальне розшарування гальмували розвиток України, підірвали її суверенітет, відкидали країну на узбіччя світового прогресу»¹. Однак спроб втілити в життя важливі модернізаційні реформи не простежувалося, що стало однією з причин Революції Гідності.

Через 5 років уже новий Президент України у своєму щорічному посланні до Верховної Ради також важливе місце відводить питанням модернізації. І хоча контекст вживання слова «модернізація» змінився (у 2016 році чільне місце займала модернізація сектору безпеки і оборони), важливими секторами, які потребують модернізації залишилися – гуманітарний, економічний, соціальний сектори².

Як бачимо, навіть через 25 років української незалежності питання модернізації займає чільне місце у політичному формальному дискурсі. З однієї сторони, це свідчить, що сам термін досі залишається політично привабливим для еліт, яким вдається вдало маніпулювати необхідністю якнайшвидших змін в Україні. З іншої сторони, практично відсутні реальні цілісні модернізаційні реформи у економічній та соціальній сферах.

Необхідність модернізації зумовлюється загальною неефективністю функціонування економічної сфери та сфери управління нею, про що можна переконатися оцінивши місце України у міжнародних економічних рейтингах (табл.2).

Таблиця 2

Україна в основних міжнародних економічних рейтингах, 2016-2017 рр.

Назва рейтингу	Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness) ³	Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business) ⁴	Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) ⁵	Індекс процвітання (The legatum prosperity index) ⁶	Рейтинг податкового навантаження (Paying Taxes) ⁷	Глобальний інноваційний індекс (The Global Innovation Index) ⁸
Місце України в рейтингу/ загальна кількість досліджуваних держав	85/138	80/190	166/180	107/149	84/190	56/128

¹ Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України (2011). Київ: НІСД, 23.

² Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році» (2016). Київ: НІСД.

³ Schwab, K. (2016). The Global Competitiveness Report 2016–2017. *World Economic Forum*. <http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf> (2017, листопад, 02).

⁴ Ease of Doing Business in Ukraine. *The World Bank*. <<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#dealing-with-construction-permits>> (2017, листопад, 02).

⁵ Miller, T., Kim, B.A. (2017). 2017 Index of institute for economic freedom. *Heritage Foundation*. <http://www.heritage.org/index/pdf/2017/book/index_2017.pdf> (2017, листопад, 02).

⁶ The legatum prosperity index (2016). *Legatum Institute*. <<http://www.prosperity.com/rankings>> (2017, листопад, 02).

⁷ Paying Taxes 2017. *The World Bank*. <<http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2017.pdf>> (2017, листопад, 02).

⁸ The Global Innovation Index 2016 Winning with Global Innovation. *INSEAD, World Intellectual Property Organization*. <http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf> (2017, листопад, 02).

Загальними особливостями побудови таких індексів є їх інтегральний характер. Відповідно, незважаючи на те, що в основі ці індекси мають переважно економічний характер, їх розробниками постулюється теза про вплив на економічні процеси в окремо взятій країні таких факторів як, наприклад, політична стабільність, якість сфери управління, а фактично здатність еліт проводити модернізацію, корупція, характер соціуму, якість освіти, хворони здоров'я, рівень життя і т.д.).

Від так, практично усі охоплені даним дослідженням індекси, характеризують подібну ситуацію: негативними факторами для ведення бізнесу в Україні можна вважати корупцію, політичну нестабільність, залежну від діючої політичної еліти судову систему, отримання олігархами фінансової підтримки за рахунок тісних зв'язків із політиками, неефективну державну бюрократію, інфляцію, складність податкового законодавства, недостатню здатність та привабливість держави для інновацій та інвестицій, незадовільну якість інфраструктури та інше.

Низькі показники України у даних рейтингах також є свідченням того, що Україна за рівнем матеріального благополуччя є бідною країною. Приклад країн-лідерів дозволяє прослідкувати чітку залежність між рівнем економічної свободи та рівнем життя населення: чим вільніша країна, тим заможнішими є її громадяни. У підсумку усі досліджувані рейтинги характеризують насамперед економічну свободу.

Важливою проблемою, яку дозволяють виявити дані індекси, є фактична відсутність прогресу в охарактеризованих вище сферах. Принаймні, останні 7 років можна вважати роками «тупцювання на місці», що в підсумку зумовило таке місце України серед європейських країн. Навіть Молдова та Грузія за багатьма показниками знаходяться вище за Україну¹.

Додатковим аргументом на користь тези про вплив економічних процесів у країні на стан розвитку соціальних відносин можна вважати позицію країни у міжнародних рейтингах, які намагаються досліджувати соціальні проблеми (табл. 3).

Таблиця 3

Україна в основних міжнародних рейтингах, які характеризують стан суспільства, 2016-2017 рр.

Назва рейтингу	Індекс соціального розвитку (social progress index) ²	Світовий показник миру (Global Peace Index) ³	Індекс щастя (World Happiness Report) ⁴	Індекс людського розвитку (Human Development Index) ⁵	Індекс сприйняття корупції (corruption perceptions index) ⁶
Місце України в рейтингу / загальна кількість досліджуваних держав	63/133	156/163	123/157	84/188	131/176

Як можна помітити із вищенаведеної таблиці, за рівнем соціального розвитку Україна знаходиться серед країн «третього світу». Високі позиції держава традиційно має за показниками освіти, натомість проблеми здоров'я громадян, екологічна ситуація та корупція – найбільші

¹ Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017.

Економічний дискусійний клуб. <<http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>>. (2017, листопад, 02).

² Social progress index 2016. *Social Progress Imperative*. <<http://www.socialprogressimperative.org/wp-content/uploads/2016/06/SPI-2016-Main-Report1.pdf>> (2017, листопад, 02).

³ Global Peace Index 2016. *Institute for Economics and Peace*. <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/02/GPI-2016-Report_2.pdf>. (2017, листопад, 02).

⁴ World Happiness Report-2017. *United Nations Sustainable Development Solutions Network*. <<http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2017/03/HR17.pdf>>. (2017, листопад, 02).

⁵ Human Development Report 2016: Human Development for Everyone. *Human Development Report Office of the United Nations Development Programme*. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf> (2017, листопад, 02).

⁶ Corruption perceptions index 2016. *Transparency International*. <http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table>. (2017, листопад, 02).

проблемні зони. Причому вчергове доводиться констатувати дивний парадокс: освітній рівень населення є одним з найвищих у світі, проте ця освіта не забезпечує особі відповідний соціальний статус, прийнятний рівень життя (споживання) і не забезпечує формування запитів на модернізацію політичної, економічної та соціальної систем.

Від так, незаперечним фактом виглядає, необхідність якнайшвидших модернізаційних змін у соціально-економічній сфері. У майбутньому, за умов успішності таких змін, можемо розраховувати на якісну (навіть швидко) політичну модернізацію.

Якою є соціально-професійна структура українського суспільства?

Орієнтуючись на дані держкомстату, професійний склад українського суспільства (за 1996-2016 роки) можна представити таким чином. (Табл.4)¹

Таблиця 4

Динаміка професійної структури українського суспільства

Професійні групи	Роки							
	1996 ²	2000 ³	2006 ⁴	2010 ⁵	2012 ⁶	2014 ⁷	2016 ⁸	2016 до 1996
Усього, тис. осіб	24114,0	20419,8	20730,4	20266,0	20354,3	18073,3	16276,9	67,5
законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери, %	7,0	7,2	7,3	8,0	7,9	8,0	7,7	110
професіонали, %	113,4	12,9	12,2	113,9	14,8	17,1	17,9	133,6
фахівці, %	13,5	15,0	12,0	11,6	11,2	12,2	11,7	86,7
технічні службовці, %	6,6	4,2	3,7	3,4	3,2	3,2	3,0	45,5
працівники сфери торгівлі та послуг, %	5,7	11,3	13,2	14,6	15,1	15,9	16,8	294,7
Разом: зайняті нефізичною працею, %	46,2	50,6	48,4	51,5	52,2	56,4	57,1	123,6
кваліфіковані робітники сільського, лісового господарств, та рибальства, %	5,0	3,0	1,5	1,1	0,9	1,0	0,9	18
кваліфіковані робітники з інструментом, %	17,0	13,3	12,0	11,7	12,0	12,8	12,0	70,6
робітники з устаткування, складання машин, %	8,2	15,4	12,8	11,7	11,5	11,4	11,2	136,6
найпростіші професії, %	23,7	17,7	25,3	24,0	23,4	18,3	19,0	80,2
Разом: зайняті фізичною працею, %	53,8	49,4	51,6	48,5	47,8	44,6	42,9	79,7

¹ Розгорнутий аналіз даних цієї таблиці тут: Кардаш, С.Ю. (2017). Відображення професійної стратифікації зайнятого населення в соціальній структурі українського суспільства після Революції Гідності. *Освіта і наука в Україні: шляхи розвитку та напрямки взаємодії*: Матеріали V Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції. Харків, 86-91.

² Симончук, О. (2009). Професійна структура сучасної України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 72.

³ Симончук, О. (2009). Професійна структура сучасної України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 72.

⁴ Симончук, О. (2009). Професійна структура сучасної України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 72.

⁵ Економічна активність населення України 2010: Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*, 78. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/pracia/E%D0%90%D0%9D_2010.zip>. (2017, листопад, 05).

⁶ Економічна активність населення України 2012: Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*, 80. <https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2013/sb/07_13/sb_ean_2012.zip>. (2017, листопад, 05).

⁷ Економічна активність населення України 2014: Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*, 83. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/07/zb_ean_2014.zip>.

⁸ Ринок праці у 2016 році. *Державна служба статистики України*, 3. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/04/dop_gp2016_pdf.zip>. (2017, листопад, 05).

Чи є підстави для оптимізму?

У контексті спроможності соціально-професійної структури виступити локомотивом модернізаційного стрибка в Україні, варто виділити ще деякі тренди:

- 1) збільшення кількості працівників нефізичної праці низької та середньої кваліфікації (наприклад, працівників сфери торгівлі);
- 2) зменшення чисельності працівників нефізичної праці високої кваліфікації;
- 3) значне зростання кількості працівників фізичної праці найнижчої кваліфікації з урахуванням неформальної зайнятості, яка найбільше поширена серед представників таких професій.

У цьому дослідженні виділено дві можливі перешкоди на українському модернізаційному шляху в контексті соціально-професійної структури. Першою перешкодою варто вважати постійний процес відтоку кваліфікованої робочої сили за кордон, із одночасною неможливістю знайти таким працівникам швидкої і якісної заміни. Українські роботодавці та держава дуже повільно реагують на ці процеси, що дозволяє експертам прогнозувати провал на ринку праці у недалекому майбутньому. За останніми соціологічними опитуваннями близько третини опитаних громадян задумувалися над тим, щоб виїхати з України, при чому $\frac{3}{4}$ з них у віці до 40 років¹. Крім того, за різними даними за кордоном уже працевлаштувалося від 6 до 8 млн. українців працездатного віку.

Другою важливою проблемою, є незадовільна політика оплати праці. Як зазначалося, у попередніх частинах роботи, зростання оплати праці кваліфікованих працівників по відношенню до низькокваліфікованих, – одна з характеристик формування постіндустріального суспільства. Також питання взаємозв'язку професійного статусу, який формується внаслідок отримання певної професії та рівня життя (за основу візьмемо показник середньої номінальної заробітної плати, водночас не оцінюючи купівельну спроможність цієї зарплати) виступає одним із критеріїв визначення моделі розвитку країни.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників підприємств у 2016р., порівняно з 2015р., зросла на 23,6% і становила 5183 грн., що у 3,2 рази вище рівня мінімальної заробітної плати на кінець року (1600 грн).

Зростання рівня заробітної плати зафіксовано в усіх видах економічної діяльності, зокрема в державному управлінні й обороні; обов'язковому соціальному страхуванні (на 35,9%), інформації та телекомунікацій (на 34,0%), будівництві (на 33,3%), операціях з нерухомим майном (на 31,2%) і поштової та кур'єрській діяльності (на 29,2%).

Серед промислових видів діяльності зростання було в межах від 5,3% у виробництві коксу та продуктів нафтопереробки до 47,0% у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції.

Найбільш оплачуваними в 2016 р. традиційно були працівники авіаційного транспорту, фінансової та страхової діяльності, інформації та телекомунікації, професійної, наукової та технічної діяльності, а серед промислових видів діяльності – працюючі на підприємствах із виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, добувної промисловості і розроблення кар'єрів: розмір оплати праці в цих видах діяльності перевищив середній по економіці в 1,4–4,8 рази.

Разом із тим рівень оплати праці в закладах охорони здоров'я залишається більше ніж на третину нижчим за середній показник по економіці, в освіті – на 27,3% менше².

Проте, детальний аналіз співвідношення росту мінімальної та середньої заробітної праці по країні засвідчує негативні тенденції поступового зрівняння оплати праці низькокваліфікованих та висококваліфікованих працівників³.

Низький рівень оплати праці також виступає основною причиною бажання українців емігрувати, так вважають 45% громадян, що думають про виїзд з країни. Тому цілком резонно звучать заклики деяких великих бізнесменів до підняття заробітної плати до рівня

¹ Мостова, Ю., Рахманін, С. Кровотеча. *Дзеркало тижня*. <https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html> (2018, січень, 28).

² Ринок праці у 2016 році. *Державна служба статистики України*, 20-22.

<http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/04/dop_rp2016_pdf.zip>. (2017, листопад, 05).

³ Як підвищення мінімальної зарплати впливає на ринок праці. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/uk/yak-pidvishchennya-minimalnoyi-zarplati-vplivaє-na-rinok-pratsi>>. (2018, березень, 20).

середньопольського показника (у межах 500 євро). Таке підняття заробітної плати не тільки знизить ризик міграційного колапсу України, але й допоможе у разі необхідності залучити кваліфікованих мігрантів з інших, бідніших країн.

Якщо подивитися ширше на причини «модернізаційного застою» в Україні, побачимо відсутність в українців розуміння необхідності впливати на політику держави як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні – 88,5% громадян не бачать сенсу в такій участі. В то й же час, головною перешкодою для розвитку в Україні виступають олігархи, депутати, президент, уряд та чиновники¹.

Окремий сегмент оцінки якості соціально-професійної структури суспільства становить оцінка продуктивності робочої сили. Не вдаючись до детального аналізу, основними показниками низької продуктивності українських працівників варто вважати: найнижча середня заробітна плата в Європі; ВВП на душу населення, за яким Світовий банк класифікує Україну як «країну з рівнем доходів нижче середнього»; ВВП в розрахунку на годину відпрацьованого часу (56 місце серед 63 досліджуваних країн); невідповідність освіти роботі; недофінансування і відсутність модернізації в промисловому секторі, сфері комунальних послуг і сільського господарства; надмірна кількість робітників та застарілим управлінням на державних підприємствах та деякі інші. Практично усі дослідники сходять на думці, що Україна не в змозі трансформувати «тривалість навчання» в «заробітну плату» і в «вихід продукції»².

Отже, чи достатньою є мобілізаційна спроможність соціально-професійної структури населення в Україні? З однієї сторони, дані української статистики засвідчили поступальний тренд до росту чисельності зайнятих нефізичною працею, і відповідно – зменшення зайнятих фізичною працею. Як ми зазначали у теоретичній частині, ріст зайнятих нефізичною працею виступає індикатором можливого переходу до постіндустріального суспільства. Проте, дуже часто українські реалії спростовують дані української статистики. Зокрема, значний тіньовий сектор, кризовий період в економіці позначаються на характері професійної структури суспільства, що зазвичай не враховуються у статистичних звітах. З іншої сторони, заробітна плата працівників фізичної праці є вищою, ніж зайнятих у сферах надання послуг, що не може свідчити про перехід до постіндустріального суспільства. Крім того, урядова політика «зрівнялівки» в оплаті праці різної кваліфікації, може призвести до подальших негативних процесів декваліфікації робочої сили.

В загальному можна зробити висновок, що Україна за роки незалежності не здійснила якісного модернізаційного перетворення. Навіть більше, у деяких сферах зайнятості, а ширше і сферах економіки, рівня та якості життя, можемо констатувати негативні процеси деіндустріалізації України та декваліфікації робочої сили. І якщо спробувати визначити на якій соціально-економічній стадії розвитку сьогодні знаходиться Україна, найочевиднішим висновком буде констатувати затяжний процес переходу від індустріальної до пізньоіндустріальної фази. А незавершеність формування соціально-професійної структури населення послаблює модернізаційну спроможність України.

Потрібно також пам'ятати, що процес переходу дуже рідко має лінійну та чітку задану спрямованість. І те, що Україна намітила рух до постіндустріального суспільства як далекосяжну ціль розвитку цілком може завершитися абсолютно протилежними процесами.

Із можливих теоретичних моделей модернізації найкраще український варіант може характеризувати стихійна модернізація³. Адже, дуже важко без політичної волі владної еліти розраховувати (із формулюванням завдань по вертикалі) на цілеспрямований модернізаційний стрибок. У такому разі доводиться надіятися, що модернізація стане можливою поступово, еволюційно. Цьому можуть сприяти нагромадження необхідних передумов у різних сферах суспільства (до наявних кількісних характеристик соціальної структури, поступово будуть

¹ Мостова, Ю., Рахманін, С. Кровотеча. *Дзеркало тижня*. <https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-rokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html> (2018, січень, 28).

² Купе, Т. Робоча Сила в Україні: Поганий ККД за Умови Якісної Освіти, або Чому Необхідні Комплексні Реформи. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/uk/ukraines-labor-force-producing-little-with-lots-of-education-or-why-comprehensive-reforms-are-needed-ua>>. (2018, березень, 10); Алексинська, М. Низька Продуктивність Праці в Україні: Хто Дійсно Винен. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/uk/mariya-aleksynska-ukraine-s-low-labour-productivity-who-is-truly-responsible-ua/>>. (2018, березень, 10).

³ Зеленко, Г. (2003). *«Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України*. Київ: Критика, 13.

додаватися якісні), із одночасним ростом вимог змін до політичної еліти, які за певних обставин спричинять модернізаційний розвиток всього суспільства та держави. Надзвичайно важливою буде такою роль основний міжнародних економічних та політичних гравців, які в обмін на реформи гарантуватимуть Україні відкритість доступу до різноманітних кредитних та інших фінансових потоків.

References:

1. Adzhemoglu, D., Robinson, D.A. (2015). *Pochemu odni strany bogatyje, a drugie bednye. Proishozhdenie vlasti, procvetanija i nishhety* [Why do some countries are rich, and the others are poor. The origin of power, prosperity and poverty]. Moscow: AST. [in Russian].
2. Aleksynska, M. Nyzka Produktyvnist Pratsi v Ukraini: Khto Diisno Vynen [Ukraine's Low Labour Productivity: Who is Truly Guilty]. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/uk/mariya-aleksynska-ukraine-s-low-labour-productivity-who-is-truly-responsible-ua/>>. [in Ukrainian]. (March, 2018, 10).
3. Analychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2016 rotsi» [Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine (to The Parliament) «On Internal and External Situation of Ukraine in 2016»] (2016). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Anikin, V. A. (2009). Tendentsii izmenenija sotsial'no-professional'noj struktury Rossii v 1994-2006 gg. (po materialam RLMS) [Trends in the socio-occupational structure of Russia in 1994-2006 (based on RLMS materials)]. *Mir Rossii: Sotsiologiya, etnologiya* [The world of Russia: Sociology, ethnology], 18, no. 3, 114-131 [in Russian].
5. Anikin, V. A. (2013). Professional'naja struktura naselenija i tip ekonomicheskogo razvitija strany [Professional structure of population and the type of economic development of the country]. *Terra Economicus*, 11, no. 2, 41-68 [in Russian].
6. Anikin, V.A. (2011). Modernizatsionnyj potentsial professional'noj struktury zanjatogo naselenija Rossii [Modernization potential of occupational structure of the employed population of Russia]. *Obshchestvo i jekonomika* [Society and economics], 11-12. <http://www.isras.ru/index.php?page_id=1330&id=2311¶m=http://www.isras.ru/files/File/publ/Anikin_Modern_potenzial.pdf> [in Russian].
7. Bell, D. (2004). *Grijadushhee postindustrial'noe obshhestvo. Opyt social'nogo prognozirovanija* [The Future of Post-Industrial Society: An Experience in Social Forecasting]. Moscow:Academia [in Russian].
8. Corruption perceptions index 2016. *Transparency International* <http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table>. [in English]. (2017, November, 02).
9. Ease of Doing Business in Ukraine. *The World Bank* <<http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#dealing-with-construction-permits>> [in English]. (2017, November, 02).
10. Ekonomichna aktyvnist naseleennia Ukrainy 2010: Statystychnyi zbirnyk [Economic activity of the population of Ukraine 2010: Statistic collection]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/pracia/E%D0%90%D0%9D_2010.zip>. [in Ukrainian]. (2017, November, 05).
11. Ekonomichna aktyvnist naseleennia Ukrainy 2012: Statystychnyi zbirnyk [Economic activity of the population of Ukraine 2012: Statistic collection]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. <https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2013/sb/07_13/sb_ean_2012.zip>. [in Ukrainian]. (2017, November, 05).
12. Ekonomichna aktyvnist naseleennia Ukrainy 2012: Statystychnyi zbirnyk [Economic activity of the population of Ukraine 2012: Statistic collection]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/07/zb_ean_2014.zip>. [in Ukrainian]. (2017, November, 05).
13. Florida, R. (2007). *Kreativnyj klass: ljudi, kotorye menjajut budushhe* [The Creative Class: people who change the future]. Moscow: Izd. dom «Klassika- XXI »[in Russian].
14. Global Peace Index 2016. *Institute for Economics and Peace* <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/02/GPI-2016-Report_2.pdf>. [in English]. (2017, November, 02).
15. Hantington, S. (2004). *Politicheskij porjadok v menjajushhihsja obshhestvah* [Political order in changing societies]. Moscow: Progress-Tradicija [in Russian].
16. Human Development Report 2016: Human Development for Everyone. *Human Development Report Office of the United Nations Development Programme* <http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf> [in English]. (2017, November, 02).
17. Inghart, R., Vel'cel', K. (2011). *Modernizacija, kul'turnye izmenenija i demokratija: Posledovatel'nost' chelovecheskogo razvitija* [Modernization, cultural change, and democracy: the human development order.]. Moscow: Novoe izdatel'stvo [in Russian].
18. Kardash, S. Yu. (2017). Vidobrazhennia profesiinoi stratyfikatsii zainiatoho naseleennia v sotsialnii strukturi ukraïnskoho suspilstva pislia Revoliutsii Hidnosti. [Reflection of the employed population' professional stratification in the social structure of Ukrainian society after the Revolution of Dignity]. *Osvita i nauka v Ukraini:*

- shliakhy rozvytku ta napriamky vzaiemodii: Materialy V Vseukrainskoi zaochnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (11-12 kvitnia 2017 r, m. Kharkiv)*. [Education and science in Ukraine: ways of development and directions of interaction: Materials of the V All-Ukrainian correspondence scientific-practical conference (April 11-12, 2017, Kharkiv)], 86-91. [in Ukrainian].
19. Kupe, T. Robocha Syl'a v Ukraini: Pohanyi KKD za Umovy Yakisnoi Osvity, abo Chomu Neobkhidni Kompleksni Reformy [Labor Force in Ukraine: Bad Efficiency in Qualitative Education, or Why Comprehensive Reforms Needed]. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/uk/ukraines-labor-force-producing-little-with-lots-of-education-or-why-comprehensive-reforms-are-needed-ua>>. [in Ukrainian]. (March, 2018, 10).
 20. Labor Force Statistics from the Current Population Survey in USA. Employed persons by occupation, sex, and age. *United States department of labor*. <<https://www.bls.gov/cps/cpsaat09.pdf>> [in English]. (2017, November, 02).
 21. Miller, T., Kim, B.A. (2017). 2017 Index of institute for economic freedom. *Heritage Foundation*. <http://www.heritage.org/index/pdf/2017/book/index_2017.pdf> [in English]. (2017, November, 02).
 22. Modernizatsiia Ukrainy – nash stratehichniy vybir. *Shchorichne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Modernization of Ukraine is our strategic choice: Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine (to The Parliament)] (2011). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
 23. Mostova, Yu., Rakhmanin, S. Krovotecha [Bleeding]. *Dzerkalo tyzhnia* [Ehe mirror of the week]. <https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html>. [in Ukrainian]. (2018, January, 28).
 24. Nort, D., Uollis, D., Vajngast, B. (2011). *Nasilie i social'nye porjadki. Konceptual'nye ramki dlja interpretacii pis'mennoj istorii chelovechestva* [Violence and Social Orders A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History]. Moscow: Izd. Instituta Gajdara. [in Russian].
 25. Paying Taxes 2017. *The World Bank*. <<http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2017.pdf>> [in English]. (2017, November, 02).
 26. Pozysiiia Ukrainy v reitynhu krain svitu za indeksom hlobalnoi konkurentospromozhnosti 2016-2017 [The position of Ukraine in the world ranking according to the Global Competitiveness Report 2016-2017]. *Ekonomichniy dyskusiinyi klub* [Economic Discussion Club]. <<http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>> [in Ukrainian]. (2017, November, 02).
 27. Rajnert, Je. S. (2011). *Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu bednye strany ostajutsja bednymi* [How rich countries got rich and why poor countries stay poor]. Moscow: Izd. dom Gos. un-ta – Vysshej shkoly jekonomiki. [in Russian].
 28. Rynok pratsi u 2016 rotsi. [Labor market in 2016]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/04/dop_rp2016_.pdf.zip>. [in Ukrainian]. (2017, November, 05).
 29. Schwab, K. (2016). The Global Competitiveness Report 2016–2017. *World Economic Forum*. <http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf> [in English]. (2017, November, 02).
 30. Shkaratan O.I., Jastrebov G.A. (2007). Sotsial'no-professional'naya struktura naseleniya Rossii. Teoreticheskiye predposylki, metody i nekotoryye rezul'taty povtornykh oprosov 1994, 2002, 2006 gg. [Socio-occupational structure of the population of Russia. Theoretical premises, methods and some results of repeated surveys 1994, 2002, 2006]. *Mir Rossii* [The World of Russia], XVI, no. 3, 3-52 [in Russian].
 31. Symonchuk, O. (2009). Profesiina struktura suchasnoi Ukrainy [Professional structure of modern Ukraine]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh* [Sociology: theory, methods, marketing], no. 3, 62-99 [in Ukrainian].
 32. The Global Innovation Index 2016 Winning with Global Innovation. *INSEAD, World Intellectual Property Organization*. <http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf> [in English]. (2017, November, 02).
 33. The legatum prosperity index (2016). *Legatum Institute* <<http://www.prosperity.com/rankings>> [in English]. (2017, November, 02).
 34. World Happiness Report-2017. *United Nations Sustainable Development Solutions Network* <<http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2017/03/HR17.pdf>>. [in English]. (2017, November, 02).
 35. Yak pidvyshchennia minimalnoi zarplaty vplyvaie na rynek pratsi [How the minimum wage increase affect the labor market]. *VoxUkraine*. <<https://voxukraine.org/uk/yak-pidvishhennya-minimalnoyi-zarplati-vplyvaye-na-rynok-pratsi>>. [in Ukrainian]. (March, 2018, 20).
 36. Zelenko, H. (2003). *Navzdohinna modernizatsiia»: dosvid Polshchi ta Ukrainy* [Catch-up Modarnization: Poland and Ukraine experience]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].